

#A 1755

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

101. évfolyam
1985

3-4

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

101. ÉVF. 1985/3—4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

DÁN RÓBERT
FÜLÖP GÉZA
V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1827 Budapest Budavári Palota F épület

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900, Budapest V., József nádor tér 1., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 128 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111-010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11 488), a *Stúdium* (1368 Budapest, Váci utca 22., tel.: 185—881) és a *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 382—440) Akadémiai Kiadó könyvesboltjaiban.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egy időben.

Johannes de Utino világhronikájának szöveghagyományozása

A *Magyar Könyvszemle* már kétszer, 1894-ben és 1909-ben, adott hírt egy Johannes de Utinónak tulajdonított krónikaredakcióról, amelynek magyar krónikafüggeléke is van.¹ Az Országos Széchényi Könyvtár régóta őrzi e krónika-szerkesztménynek egy német nyelvű változatát,² 1970-ben pedig a londoni Sotheby antikvárus-cég árverésén a krónika egy eddig ismeretlen latin szöveg- emlékét vásárolta meg.³ A vétel és egy további szerencsés körülmény, 1975-ben, olaszországi kutatóútam során a krónika alapszövegét tartalmazó tekeres felfedezése, valamint hazánkban⁴ és külföldön⁵ a krónikával foglalkozó újabb irodalom indított arra, hogy e szövegek keletkezését megvizsgáljam.

I. A szövegmélekek

Az első meglepő eredményt az hozta, hogy az eddig ismert szövegeken túlmenően egész sor könyvtár őríz olyan, többnyire illusztrált krónikakéziratot — tekercest vagy kódexet —, amelyet *Johannes de Utino ordinis fratrum minorum* ajánlott Bertrand aquilejai pátriárkának.⁶ Az ajánlást, ill. a prológust (a rövid szövegnek programatikus előszó-funkciója is van) a különböző kéziratok 1344 és 1349 közé datálják. Az előszó (ajánlás) után az események előadása az első emberpár teremtésével kezdődik, de különböző időben fejeződik be. A kéziratok négy csoportba sorolhatók. A kódexleírások elején a nagy kezdőbetűs szíglák a lelőhelyre vonatkoznak és alfabetikus rendben következnek. Az első csoportban azonban kétszer kezdődik az ábécé, mivel a rotulusok, amelyek a krónika ősfarmáját képviselik, a sor élére kerültek. A későbbiekben

¹ KARÁCSONYI János: *Adalékok krónikáink történetéhez*, Magyar Könyvszemle, 1894. 219—229; — ZSÁK I. Adolf: *A római Ottoboni-könyvtár hazai vonatkozásai*, uo. 1909, 224—251.

² A. VIZKELETY: *Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken*. I. Budapest—Wiesbaden 1969. 127—129.

³ Vö. a Sotheby-cég 1970. dec. 1-én árverezett kéziratának és könyveinek nyomtatott katalógusában a 2891. sz. tétel.

⁴ MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-Krónika és forrásai*. Budapest 1967.

⁵ Norbert H. OTT: *Typen der Weltchronik-Ikonographie*. Bemerkungen zu Illustration, Anspruch und Gebrauchssituation volkssprachlicher Chronistik aus überlieferungsgeschichtlicher Sicht. In: *Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein Gesellschaft*, 1 (1981), 29—55; — uő: Johannes de UTINO, In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, hrsg. von Kurt RUIH. IV. Berlin—New York 1983, 785—788.

⁶ Bertrand 1334-től 1350-ben bekövetkezett meggyilkolásáig állt a patriarchátus élén, vö. Pius Bonifacius GAMS: *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae*. Ratisbonae 1873, 774.

csak ezekkel a sziglákkal hivatkozom a kéziratokra. A kéziratok nagy részét Stegmüller *Repertorium biblicumja* is felvette.⁷ Az adatok összegyűjtését nem végezhettem volna el az őrző könyvtárak munkatársainak és más szakembereknek⁸ önzetlen segítségével nélkül. Valamennyiöknek itt is köszönetet mondok. A leírásokban a *Kat.* rövidítés azt jelenti, hogy a kézirat az őrző gyűjtemény nyomtatott katalógusában is megtalálható. Ezek bibliográfiai adatait külön függelékben közlöm.

1.1 A szövegelemek egyik csoportja a tulajdonképpeni elbeszélő részt az apostolo küldetésével zárja, általában azonban még két táblázatot közöl, amely a pápák és a császárok kronológiáját: neveiket és uralkodásuk idejét tünteti fel. Ebbe a csoportba XIV. és XV. századi kéziratok tartoznak, köztük van valamennyi általam verifikált tekeres (rotulus) is. Ezek a sor elejére kerültek. Az előszó (ajánlás) dátumát csak a XIV. századi kéziratok esetében adom meg.

- L** London, British Library, Egerton MS 1518 (Kat.), illusztrált pergamentekeres, XIV. sz. A pápák sora 1352-vel, a császároké 1343-mal fejeződik be. Az előszó dátuma 1348. (Stegmüller, i. m. 5025. sz.)
- Pa 1** Párizs, Bibliothèque National, Nouv. acq. lat. 2577 (Kat.), illusztrált pergamentekeres, *quam ego Matheus Michael in Tragurio transscripsi MCCCLXXX tempore guere inter dominium regem Ungarie, Januenses et Venetos*. A pápák és a császárok sora 1378-cal végződik. A szerző névformája: *Johannes de Unio de Morteglano*, az előszó dátuma 1349. (Stegmüller, i. m. 5025. sz.)
- Ve** Velence, Biblioteca Nazionale Marciana, I. 49, 2282 (Kat.), illusztrált pergamentekeres, XIV. sz.⁹ A Pápák sora 1341-ig tart, de évszámok nélkül folytatódik XI. Gergelyig, a császárok listája pedig 1371-ig, VII. Heinrichig. Az előszót 1345-re datálja a tekeres (Stegmüller, i. m. 5025. sz.)
- M** München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 721 (Kat.), illusztrált papírkódex, XV. sz. A krónika a 2^r–64^r leveleken található. A császárok sora ugyanúgy *Heinricus de Luczenburg-gel* (1311) végződik, mint a *Ve* tekeresben. (Stegmüller, i. m. 5025. sz.; Zsák, i. m. 247. l.)
- N 1** New York, Pierpont Morgan Library, M. 158, illusztrált papírkódex, XV. sz. utolsó negyede, egybekötve a *Spiegel der menschlichen Behältnis*, 1476-ban, Bernhard Richelnél Baselban nyomtatott példányával. A pápákat 1341-ig tünteti fel, a császárokat 1311-ig vö. *Ve*).¹⁰
- Pa 2** Párizs, Bibliothèque National, lat. 3473 (régi jelzet: Colbert 3600) (Kat.), pergamenkódex, XV. sz. második fele, krónikaszöveg a pápák és császárok listája nélkül: 94^r–103^v.¹¹
- Pr 1** Prága, Statny Knižnica (korábban: Egyetemi Könyvtár), I A 41 (Kat.), illusztrált pergamenkódex, krónikaszöveg: 176^r–200^v, a pápák (1341) és a császárok (1311) listájával. Az egész kódexet Udalricus Cruc de Telcz (Oldrich Křiž z Telče) másolta 1468 és 1477 között.¹² (Stegmüller, i. m. 5025. sz.)

⁷ Friedrich STEGMÜLLER: *Repertorium biblicum medii aevi*. I–VIII. Madrid 1950–1976. A fontos kézikönyv teljes példánya magyarországi könyvtárban nincs meg. A tételeket a repertorium végigszámozta. A Johannes de Utinóra vonatkozó adatok a III. kötetben (1951) találhatóak.

⁸ Dr. Jacques BERLIOZnak (Dijon/Paris) és Dr. Pavel SPUNÁRnak (Prága) ezúton is köszönetet mondok.

⁹ Valentinelli katalógusában (I. 271–272) XVI. sz. olvasható (bizonyára sajtóhiba).

¹⁰ STEGMÜLLER i. m. a Pierpont Morgan Library 114. sz. kéziratát adja meg, ez azonban egy német nyelvű psalterium. A könyvtár kézirataira vonatkozó adatokért Gregory CLARKS könyvtárőrnek mondok köszönetet.

¹¹ Ez a kézirat STEGMÜLLER repertoriumában Colbert 3601 (régi jelzettel szerepel, a tévedés SBARALEA adatára megy vissza. L. alább.

¹² Pavel SPUNAR: *Vývoj autografu Oldřicha Křiže z Telče*. In: *Listy filologické* 81 (1958), 220–226.

- Pr 2** Prága, Statny Knižnica, 40 A 15 Adlig. (Kat.), papírkódex a XV. sz.-ból. A prologus hiányzik, a lapok tévesen vannak összefűzve; pápa-, ill. császár-sort nem tartalmaz. (STEGMÜLLER, i. m. 5025. sz.)
- S** Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, Cod. theol. et phil. 2° 100, papírkódex a XV. századból, krónikaszcvev: 40^r—73^v. A kolligátum összetételére később részletesen visszatérünk. (OTT, i. m. 1981, 44. l. és uő, i. m. 1983, 785. l.)
- Sch** Schlägl, premontrei kolostor könyvtára, 146. Cpl. 78, illusztrált papírkódex, *Johannes schlägli* premontrei kanonok és aigeni plébános másolta 1466-ban. Krónikaszcvev: 251^r—313^v. A pápa- és császár-sor terjedelme megegyezik *Ve*-vel. (STEGMÜLLER, i. m. 5025. sz.)

1.2 Két kézirat külön csoportot képvisel. Ezekben a pápák és a császárok táblázata újabb; laponként két sorba elrendezett krónikává bővült, hasonlóan mint a következő, 1.3 csoport kézírataiban. Az annales jellegű megjegyzések rövid tájékoztatást adnak az uralkodó tetteiről és az uralkodása alatt történt eseményekről, ugyanúgy ahogyan ezt a következő csoport kézíratai is teszik. A két csoport kézíratainak szövege azonban, legalábbis e bővítmény kezdetén és végén, eltér egymástól.

- A** Augsburg (jövendő őrzőhely, jelenleg Münchenben, a Bayerische Staatsbibliothekban feldolgozás alatt), egykori Oettingen-Wallersteini hercegi könyvtár, Hs. II, 1, fol. 191, illusztrált papírkódex a XV. századból, későbbi kiegészítésekkel. A pápa- és császárkrónika VIII. Incég (1484), illetve I. Miksa császárig (1493) tart. A folytatás VII. Kelemenig (1523), ill. V. Károlyig (1519) terjed. (Stegmüller, i. m. 5025. sz.)
- N 2** New York, Pierpont Morgan Library, M 192, csak az első részben illusztrált pergamenkódex, Ausztriában, röviddel 1417 után készült, a második (pápa-császár) krónika szerzője az egykorú cseh történelemben nagyon jó tájékozottságról tesz tanúságot.¹³ A második rész V. Márton pápa megválasztásával (1417) a következő szavakkal zárul: ... *hucusque cronica cosmidromij* (ld. alább).

1.3 Amint már említettem, a harmadik csoportba sorolható kéziratokban is az 1.1 csoport pápa-császár listája önálló, szinoptikusan egymás alá elrendezett pápa-császár krónikává bővült, de ez a redakció nem egyezik meg (teljesen) az 1.2 alatt ismertetett két kódex szövegével. Az 1.3 csoportot képviselő valamennyi szövegemlékben e második krónika-rész II. Pius pápáig (1458), ill. III. Frigyes császár megkoronázásáig (1452) tart, és azon kívül magyar krónika-toldalék is található bennük. A magyar krónika Géza fejedelem említésével, de tulajdonképpen Szent Istvánnal kezdődik, és Mátyás uralkodása idején, az 1459. évvel zárul. E magyar krónika *W* alapján kétszer is megjelent nyomtatásban.¹⁴

- Bu 1** Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 544, illusztrált papírkódex, XV. század harmadik negyede. A kézirat a híres, korvinát is tartalmazó Abbey gyűjteményhez tartozott, és a Sotheby-cég 1970 december 1-én bocsátotta árverésre. Leírása a nyomtatott katalógusban 2891. sz. alatt, egyik lapjáról készült faksimile pedig ui. a 41. táblán található.
- Vat** Róma, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Ottob. 479, illusztrált pergamenkódex, XV. század harmadik negyede, a kéziratban *Liber Thome de Drag* birtokos-bejegyzés olvasható (Karácsony, i. m. 224—226. l.; Zsák, i. m. 247. l.; Stegmüller, i. m. 5025.; Mályusz, i. m. 76—77. l.; Ott, i. m. 1981, 44. l.; Ott, i. m. 1983, 785. l.)
- W** Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 1.6.5 Aug. 2° (Kat.), illusztrált papírkódex, XV. sz. harmadik negyede, vö. 14. sz. lábjegyzet. (Ott, i. m. 1981, 44. l., uő, 1983, 785. l.)

¹³ Gregory CLARKS úr szíves közlése.

¹⁴ FRANCISCUS TOLDY: *Analecta monumentorum Hungariae historica*. Pestini é. n. [1860 ?], 75—86; — MATTHIAS FLORIANUS: *Historiae Hungaricae fontes domestici. III. Quinque-Ecclesiis* 1884, 266—275.

1.4 Az e csoportba tartozó két kézirat az 1.3 csoport szövegeit saját, töredékesen fennmaradt előszóval németül közli. Az előszó felhasználta a Johannes-féle prologus és a *Vat*-ban levő előszó-kiegészítés (1. alább) elemeit. Mindkét kézirat német fordítása bajor—osztrák nyelvterületen keletkezett.

Be Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. fol. 947 (Kat.), illusztrált papírkódex, XV. sz. második fele. (Ott, i. m. 1981, 44, faksimilékkel; uő 1983, 785.)

Bu 2 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Germ. 53 (Kat.), illusztrált pergamenkódex, XV. sz. második fele. (Ott, i. m. 1981, 44, egy ábrával; uő 1983, 785. l.

Bu 2-t Stegmüller kéziratjegyzéke is feltünteti, de még mint a heiligenkreuzi ciszterci kolostor kódexét. Ugyancsak ő hivatkozik egy párizsi, Colbert 3601 jelzetű kéziraatra, amely *Pa 2*-vel azonos. A téves jelzet (3601, 3600 helyett) bizonyára Sbaralea alább ismertetett művére megy vissza. Az ugyancsak Sbaraleától származó és Stegmüllertől is átvett Colbert 5496 (mai jelzete Párizs, Bibl. Nat. lat. 5006) nem az Utinói, hanem Johannes Eleemosina krónikáját tartalmazza. A kapott fotókópiák alapján az ugyanitt szereplő melki kézirat is más szöveget hoz. Az ugyancsak Stegmüllernél feltüntetett titusvillei és washingtoni (Holy Name College) kéziratokat nem tudtam azonosítani,¹⁵ ugyanígy a Zsák által említett (i. m. 247. l.) klosterneuburgi kódexet sem. Sbaralea (1. alább) még egy glemonai kéziratról is tudott.

2. A mű és szerzője

Már az egyes szövegemlékek után álló irodalmi utalások is jelzik, hogy a kéziratokkal, ill. a bennük levő művekkel három diszciplína is, a teológia, a történettudomány és a germanisztika foglalkozott, vagy legalábbis kutatási tárgyaként tartotta nyilván. A három tudományág azonban egymás eredményeiről alig vagy egyáltalán nem vett tudomást. A magyar történettudomány és a germanisztika előtt pl. egyetlen olyan kézirat sem volt ismert, amelyeket az L.1 csoportban ismertettünk. De ugyanígy homályban maradt Johannes de Utino személye is.¹⁶ Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy Wadding-Sbaralea nagy ferences bio-bibliográfiája a szerzőt születési helyéből (*a Mortiliano*, vö. *Pa 1*) és nem a működési helyéből képzett melléknévvel veszi fel.¹⁷

Johannes magiszteri fokozattal rendelkezett és az aquilejai egyházmegyében az inkvizitori tisztet töltötte be. Harmadik mellékeve, a *Longus*, bizonyára magas növésével függött össze. 1363-ban halt meg Friuliban, a ferences kolostorban, ahol ma is nyugszik. A konventben 1397-ben még egy *Pantheon* c. neki tulajdonított művet őriztek. A további két cím, amit Sbaralea megad (*Compilatio nova super tota Biblia* és *Summa de aetatibus*), minden valószínűség szerint ugyanarra a műre, vizsgálódásaink tárgyára vonatkozik. A *Compilatio nova* esetében ugyanis egy *opus Ms. Romae in Bibl. Vaticana inter libros Reginae*

¹⁵ GÁBRIEL Asztrik professzor úr is fáradozott ez ügyben, amit e helyen is megköszönök neki.

¹⁶ OTT 1983-as lexikon-cikkében (ld. 5. sz. lábjegyzet) más források alapján ismeretlennek mondja.

¹⁷ Johannes Hyacinthus SBARALEA: *Supplementum et castigatio ad scriptores trium Ordinum Sancti Francisci a Waddingo aliisque descriptos* . . . Editio nova. Tom. II. Romae 1921, 106—110.

Sveciae num., 159-re hivatkozik, amely a fent leírt *Vat* kézirrattal azonos:¹⁸ a *Summa de aetatibus* pedig Colbert 3601-el azonosítja (= *Pa 2*). A krónika második részét (*Compendium gestarum summorum pontificum et imperatorum*) ugyancsak Johannes művének tartja Sbaralea, egy harmadik művet (*Expositio orationis dominicae*) azonban nem neki tulajdonít. Ezt a már említett glemonai kézirat együtt tartalmazta Johannes krónikájával. Magyar krónikáról Sbaralea nem tud, Stegmüller sem említi.

Mielőtt a krónikarészek keletkezésének kérdésében állást foglalnánk, vizsgáljunk meg részletesebben három kéziratot (*Ve*, *W*, *Vat*).

2.1 A velencei tekercs (*Ve*) az *Arbor vitae* koronájának ábrázolásával kezdődik. A félbevágott elipszist formázó lombkoronában hat madár ül, hetedikként, fent a középén, a pelikán táplálja fiókait¹⁹. A korona alatt, a szövegkezdettel egymagasságban, két szorosan egymásmellé festett, csillagidommal körülvett, *Adam*, ill. *Eva* felirattal ellátott medailon helyezkedik el. E két körből indul ki a fatörzsszerű, párhuzamos vonalakból álló családfa. Az „egyenes ág” a tekercs közepén húzódik végig Jézusig. Az üdvtörténetben kiemelkedő szerepet vivő, illetve a korszakok (*aetasok*) élén álló²⁰ személyek (*Noe*, *Abraham*, *David*, *Sedechiás*) az ősszülőkhöz hasonlóan csillagos medailont kaptak, Krisztus személyét és jelentőségét három egymást követő csillagos kör emeli ki. A többi „családtag” neve és életkora egyszerű medailonokban áll, de a körvonalak (egyes vonal, kettős vonal, a kettős vonalak közét kitöltő színezés) itt is hierarchikus gradációt jeleznek: *Sem* kettős vonallal, *Isaac* színezett kettős vonallal körülvett körben kapott helyet. A családfában betöltött szerep fontosságát jelző megkülönböztetéseket ugyanígy a mellékágak medailonjainál is megtaláljuk. *Kain* ága mindjárt az ősszülőktől balra (!) ágazik ki. Áronból indul a *linea sacerdotalis*, vele párhuzamosan a *judices populi Israel*-ág indul el. A királyok korával megjelennek a *reges Israel*, alább, első profán, ill. pogány ágként, a *reges Babilonis* és a *reges Persarum et Medorum*. Alább következnek, Nagy Sándorral az élükön a „görög királyok”, belőlük ágaznak ki a *reges Egypti versus meridiem* és a *reges Syrie ad orientem*. Nemsokkal a Makkabeusok első könyve után (a szövegekről alább) megjelennek az *imperatores Romanorum* is. Baloldalt, velük párhuzamosan megindul a *procuratores Judee pro romanos* sora. Amikor a középső egyeneság Krisztushoz ér, balra a prokurátorok között Pilátust, jobbra a császárok sorában pedig Octavianust látjuk, ugyanitt végződik az Eszter Könyve után Mathatiással kezdődő *linea genealogie virginis Marie*. Az Üdvözítő ága ezután a pápákkal folytatódik Pétertől I. Kelemenig; a vérségi kötelék helyett tehát az üdvtörténetet folytató szellemi-hierarchikus ág veszi át a főszerepet. Az egyszerű medailonokban a pápák neve és pontifikátusuk időtartamát megadó szám áll, az időadatokat a körön kívül rövid feliratok részletezik. A császárok sorában Néro medailonja mellett áll még elég terjedelmes ismertető szöveg, a névvel ellátott körök Nerváig folytatódnak. Az utolsó pápa-, ill. császár-medailonból kiinduló kettős vonal a tekeres alján álló, már

¹⁸ Vö. *Les manuscrits de la reine de Suède au Vatican*. Réédition de catalogue de [Bernard de) Montfaucon et cotes actuelles. Città del Vaticano 1964, 13. l. 159. sz. (Studi e Testi 238)

¹⁹ A kép ikonográfiai vonatkozásaihoz l. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. III. Rom—Freiburg—Basel—Wien 1971. 390—392.

²⁰ A hat, ill. nyolc világkorszak forrásairól l. a *Lexikon der christlichen Ikonographie* IV. kötetének (1972) *Weltalter* címszavát (509—510. l.).

ismertetett pápák és császárok listáját bekeretezve, integrálja az őszülőkkel kezdődő üdvtörténetbe. A táblázatszerűen felfektetett listák külön feliratokat kaptak: *Hic ponuntur nomina omnium summorum pontificum sancte romane ecclesie . . . usque ad sanctissimum dominum Clementem sextum*, ill. *Hic inferius ponuntur nomina inperatorum romanorum . . . usque ad Henricum*. A pápák sorát — amint már említettük — ugyanaz a kéz folytatta XI. Gergelyig.

A szöveg a családfa által ketté választott tekercs bal oldalán az alábbiakban közölt ajánlással, jobb oldalán pedig az első emberpár történetével kezdődik (*Adam primus homo in agro damasceno . . .*). Ezzel a szövegkezdettel található meg a krónika Stegmüller repertóriumának regiszterében. Mindkét szövegkezdet külön feliratot kapott: *Hic incipit prologus . . .* ill.: *Hic incipit tempus legis . . . et incipit prima etas durans usque ad diluuium . . .* A családfákban szereplő valamennyi személyt sztereotip kezdettel ellátott rövid textusok mutatják be (*Istum Seth genuit Adam . . . Iste Chaynam vixit IX^c.X annis . . .*). Hosszabb elbeszélő részek biztosítják az üdvtörténet folyamatos előadását (pl. *Hic ponitur ystoria David regis Israel . . .*). Az olyan bibliai könyvek tartalmát, amelyeket a genealógia kapcsán nem lehetett ismertetni, rövid összefoglalók beszélik el (pl. *Hic incipit liber numerum*). A könyvek címét azonban a megfelelő helyen a családfák mellett is megadja a szöveg. — Más szövegrészeknek nem annyira ismertető-elbeszélő, hanem inkább tudományos kommentár jellege van. Ezek egyik csoportját mint szorosabb értelemben vett történeti kommentárt foghatjuk fel, pl. a Vízözön utáni négy birodalom keletkezéséről. Egy másik csoport az időszámítással összefüggő kérdéseket magyarázza; általában *Et nota* bevezetéssel. Az első ilyen „megjegyzés” az üdvtörténet *aetas*-beosztására vonatkozik, a téma a tekercs alján még egyszer előkerül. A kommentár jellegű szövegek harmadik csoportja a „tekintélyek” (*auctoritates*, egyházatyák, történetírók teológusok) véleményét közli: pl. *Josephus dicit . . . Methodius causam diluuii diffusius exequret dicens . . .* Végül magyarázó szövegek állnak néhány olyan ábra mellett, amelyek főszövegek tartalmát a fő genealógiai ág jobb vagy bal oldalán illusztrálják: pl. *Hec est descriptio orbis et planetarum . . .* vagy: *Hec est Strabi et Bede descriptio arche Noe . . .* (ez utóbbi tehát az auktoritások véleményét közvetítő megjegyzések közé is sorolható). E két ábrán kívül (a világ és az azt körülvevő szférák és Noé bárkája) még a következő tollrajzokat találjuk a tekercsen: Ninive (balról), Jeruzsálem (jobbról), a Bábeli Torony és Babilon, az égő áldozatok oltára a frigsátorban, a papok kenyerei, a frigyláda, a hétágú gyertyatartó, Mózes kőtáblái (*tabula lapidarea legis*), a zsidó törzsek „szálláshelyei” a frigsátor körül (*mansiones populi Israel*), Róma, Jeruzsálem kapui (*hec est descriptio portarum Ierusalem quas hedificaverunt Neemias et Esdras*).²¹ — Az összefüggő szövegrész az egyenes ág bal oldalán a világ nyolc korszakáról szóló szöveggel (*Hic ponitur chronica de etatibus seculi . . .*) végződik, a baloldalt álló befejező rész pedig az Apostoli hitvallás 12 hittételét egy táblázatban a 12 apostolnak és a prófétáknak tulajdonítja név szerint.²²

Ve-vel együtt valamennyi tekercs (*L* és *Pa 1*), de a kódexek közül is néhány (elsősorban *N 1*) a szöveges és képi elemeknek e gazdagon tagolt és gondosan egybeszerkesztett összefüggése által világos és folyamatos áttekintést nyújt

²¹ A *Bu 2* megfelelő ábrázolását Ott mint a mennyei Jeruzsálem képét közölte, i. m. 1981, 55.

²² A műfajról Wolfgang STAMMLER: *Mittelalterliche Prosa in deutscher Sprache*. In: *Deutsche Philologie im Aufriss*. 2. kiad. II. Berlin 1958, 749 és köv. hasábjakon.

az üdvtörténetről. A végén hozzáfűzött pápa- és császárjegyzék „megnyitotta” a szöveget, felkínálta a folytatás lehetőségét és módját. E felhívásnak — egyelőre csak a listák folytatásával — az 1.1 kéziratsoport néhány tagja is eleget tett. E csoport egyes darabjai azt is mutatják, hogy ez az összetett, a tekereshez koncipiált előadási forma, amely a kódexekben csak megalkuvások árán volt követhető, még a késői XV. században is megtartotta vonzóerejét. Más kéziratok feladták ezt a formát. *Sch* tiszta szövegoldalakra, és családfa-részekre bontotta fel az előadásmódot; *S* minden képi ábrázolásról lemondott. A krónika tudatosan megtervezett folytatása azután új előadásmódot is kínált.

2.2 *W* az 1.3 csoportba tartozik, azaz *Ve* pápa-császár listája helyett önálló, szinoptikus krónikaszerkesztményt és a magyar királyokról szóló bővítményt találunk a kéziratban. *W* képi illusztrációi valamennyi kézirat között talán a legjobbak, az összkompozíció tekintetében azonban átmenetet képez a tekeresek és a könyvformához idomított, zökkenőmentes előadásmód között, amilyent például a később bemutatásra kerülő *Vat* képvisel.

W nyilvánvalóan arra törekedett, hogy a folyamatos leszármazási táblázat helyett folyamatos szöveget nyújtson, hasonlóan, ahogyan ezt *Sch* is tette. Gyakran négy-öt szövegoldal is követi egymást, amíg újból megtaláljuk a családfa folytatását. Szöveg és kép tehát elszakadt egymástól. Az első krónikarész medailonjaiban itt is, mint a tekeresekben, többnyire csak a szereplők nevei (és nem „portré”, mint pl. *Vat*-ban) állnak, és a körvonalak tekintetében is ugyanazokat a variációkat találjuk, mint pl. *Ve*-ben. A csillag segítségével való kiemelés helyére itt azonban kis jelenetek kerültek: Éva teremtése, Noé szüretelés közben, Ábrahám feláldozza Izsákot, Dávid a hárfával, Sedechiás mellképe, Krisztus születése. A 43. verzóra került kép (Kisjézus Simeon ölében, mellette Mária és József térdel) semmi összefüggésben sem áll a szöveggel. Ez a többi, medailonba komponált jelenettel szemben, négyzetes keretbe került. A tekeresek által közölt, első krónikarész végén és a következő, az 1.3 kézirataiban szereplő pápa-császár-krónika elején, ill. a kettő összeillesztésében némi zavar mutatkozik. A *sacerdotium* tisztének Péter által való átvételével a 54. verzón végződik a szöveg. Ezután egy-két mondattal az első öt pápa (Péter, Linus, Cletus, Kelemen, Anaklét) bemutatása következik. A tekeresekben ez a sor csak Kelemenig tart, de még a medailonos családfához tartozik. Anacletus már a pápa-listán kapott helyet. A 44. rektón, fölül, három, medailonba festett császárképet találunk (Octavianus, Tiberius, Gaius). A neveken kívül más felirat nincs a képek mellett. A 44. verzón azután hosszú szövegrészek következnek Gaiusról, Claudiusról és Néróról, e két utóbbit — ugyanúgy mint a tekeresekben — külön cím vezet be: *Hic ponuntur passiones apostolorum . . .* Ezek a részek tehát még az első, szorosán vett üdvtörténeti koncepcióhoz tartoznak. A Néró-szöveg a következőképpen kezdődik: *Iste Nero anno a nativitate domini xlvij Imperator Romanorum factus christianos persequi incepit*. A 45. rektóval kezdődik el azután a felső (pápák) és az alsó (császárok) sorból álló második krónikarész, amely még egyszer tárgyalja az első pápákat és Nérót is. (E második Néró-textus kezdete: *Nero sceleratissimus et crudelis Romanum dehonestavit imperium.*) Kép (medailonokba festett portrék) és szöveg ettől kezdve ismét szoros összefüggésben áll egymással.

2.3 A nagy alakú vatikáni pergamenkézirat (*Vat*) az 1.3 csoport talán legkövetkezetesebben megszerkesztett és figyelemre méltó művészi fokon kivitelezett típusát mutatja be. Ezt a típust képviseli még *Bu 1*, *Bu 2* és a *Be* kézirat is. A kódex négy, kísérőszöveg nélkül, nagy medailonokba komponált ábrával

kezdődik: A földet, a négy elemet és az égi szférákat bemutató „térkép” mellé Éva teremtése került, alattuk az ősszülők megkísértését és a paradicsomkertből való kiűzetést látjuk.²³ A tekercseken a vízözönt elbeszélő szövegrész mellett szereplő — *Isidorusra* visszamenő — világtérképet tehát *Vat* kiemelte (*W* nem tudott vele mit kezdeni és kihagyta!) és a képekben „elbeszélte” teremtés történetét élére állította (első két kép). A következő kettő az eredeti bűnről és annak közvetlen következményéről tudósít. E bevezető után a szövegrész ugyanúgy kezdődik, mint a rotulusokban: baloldalt Johannes de Utino ajánlásával, jobboldalt az ősszülők történetével. A két szövegrészt ismét egy nagy alakú medailon választja el, amelyben az első emberpárt már a bűnbeesés utáni állapotban láthatjuk: a rokkán fonó Éva lábánál az első bűnben született gyermek ring a bölcsőben, Ádám pedig kapál, „arca verejtékével” műveli meg a földet (vö. Gen. 3,16—20).²⁴ Ezzel az első, természetes úton megszületett gyermekkel kezdődik a családfa. Ez a kép zárja az első, a történetet kommentáló és hangulatot keltő ikonográfiai programot.

Közvetlenül az ajánlás alatt rubrummal készült felirat kezdődik, amely az alapszöveg átdolgozásának, ill. kiegészítésének a módjára vonatkozik: *Insuper Traynarum [!] ac Romanorum gesta necnon 12 Sibillarum sunt applicata, conserquenter summorum pontificum post Christum regencium ac imperatorum gesta usque nunc ad tempora nostra pauca predictis sunt ascripta.*²⁵ A Szibillák jóslatai, amelyeket a középkor az Üdvözítő eljövételére vonatkoztatott, meg is jelennek a krónika megfelelő helyein és kis medailonokban bemutatásra kerülnek a jós-nők is (pl. *Sibilla Persica floruit tempore Josue, sic ait de Christo . . .*).

A kódexben ismét megtaláljuk tehát a szöveg és kép hasonlóan átkomponált szerves összefüggését, mint azt *Vepé*dáján, a tekercsekben bemutattuk. A családfa és a szöveg nem válik el egymástól. A két krónikarész határára eső varratot a szöveg is, a kép is ügyesen áthidalja. Nincsenek már kettős szövegrészek és feliratok. A szinoptikus pápa-császár-krónikáknak már hagyományos portré-, ill. mellkép-ábrázolásait²⁶ *Vat* adaptálta visszamenőleg az első krónikarészre is: A medailonokban nemcsak nevek és évszámok állnak, mint a rotulusokban, hanem a bibliai személyek — természetesen sematikus-típusú — arcképei. Az apostolok „arcképei” is odakerültek a *symbolum apostolorum cum prophetis correspondentibus* textus mellé (vö. *Ve* ismertetését). A képi elemek szaporodtak a tekercekből átvett sematikus ábrákban is. Izrael törzseinek szálláshelyeit már nem feliratok szimbolizálják, hanem sátrak ábrázolják; Bábel tornyának vázlatos bemutatásából pedig kis építkezési jelenet lett. Jézus életét a születési jeleneten kívül (ez már *W*-ben is megvolt!) az üdvtörténeti programhoz tartozó keresztrefeszítés is illusztrálja. A tekerecsforma által biztosított kontinuitást a

²³ A következő lapon a két ábra vázlatát még egyszer megtaláljuk.

²⁴ Vö. *Lexikon der christlichen Ikonographie*, I. 1968, 41—70, különösen 67—68. lapon. Erre az ikonográfiai típusra hivatkozik a német parasztháborúk idejéből való „Florian Geyer dala”: *als Adam grub und Eva spann . . .*

²⁵ *Traynarum* 'trójaiak' értelemben. A mondatot Karácsonyi is közölte.

²⁶ A pápa-császár krónikákról és illusztrációkról Tilo BRANDIS: *Ein mittelhochdeutscher Papst-Kaiser-Rotulus des 15. Jahrhunderts*. In: *Festschrift für Albi Rosenthal*. (Berlin, nyomdában.) Hálásan köszönöm Tilo Brandisnak (Berlin), hogy tanulmánya korrektúralenyomatát megküldte. — A műfaj népnyelvi képviselőihez még hozzávehetjük a röviddel 1474 előtt készült francia rotulust, amelyet a Sotheby-cég 1973. nov. 28-án árverezett (nyomtatott katalógus 80—85. lapján, 25. ábra).

kódexforma természetesen nem tudta nyújtani. Ezen úgy igyekezett segíteni a scriptor, hogy harántalakban írta és rajzolta tele a fóliókat, amint ezt egyébként *Bu 2* is tette.

3. A források

A krónikarészek forrásait kritikai vizsgálatnak senki sem vetette még alá, itt mi sem vállalkozhatunk rá. A szöveg hagyomány hordozóit — a rotulusokat és kódexeket — ismertető részekből azonban egyértelműen kitűnik, hogy csak a tekercsek által közvetített krónikarészt tekinthetjük Johannes de Utino művének. A magyar kutatás mindig is ezen a véleményen volt (Karácsonyi, Zsák, Mályusz i. művei), bár csak három kódexet (*W*, *Vat*, *Bu 2*) ismert; Sbaralea és Ott tartotta e kódexek egész tartalmát Johannes komplikációjának.

Az első részben maga Johannes hivatkozik forrásokra: elsősorban a Bibliára, Petrus Comestor *Historia Scolastica*-jára, néhány egyházi „auctoritas”-ra (Augustinus, Beda, Strabo), akiket lehet, hogy csak másodkézből vett át. A tekercsekben a forráshivatkozások szinte kivétel nélkül megtalálhatóak a szövegrészek végén, a későbbi kéziratokban már csak kivételesen. Különösen Petrus Comestor *Istoria*-ja (többnyire csak így hivatkozik rá, vö. Migne: *Patrologia Latina*, CXCII, 1053 s köv. hasábo) szerepel mint forrás, pontos fejezet-számokkal, gyakran a fejezet címével is. A tekercsek egész előadásmódja a *Historiát* vehette mintájának: Petrus is az üdvtörténethez *additiókat* fűzött és pl. az *istoria actus*-ban (ti. *Actus Apostolorum*-ban) kitért Néróra is. Az 1.1 csoportban megtalálható pápa-császár-lista mintájául talán Godofridus de Viterbo *Pantheon*-jával együtt leírt jegyzék szolgálhatott (Monumenta Germ. Hist. Scriptorum, XXII. 282—296). Mindez összefügg az ajánlásban (prológusban) indikált írói szándékkal is, amelyről még alább szólunk.

A második krónikarész (pápa-császár-krónika) feltehetőleg Martinus Polonus (Martinus Oppaviensis) világhronikájára, ill. annak egyik folytatására megy vissza (Monumenta Germ. Hist. Scriptorum, XXII. 377—382). Martinus mindenestre csak 1272-ig írta meg krónikáját, az 1272-ben megválasztott X. Gergely pápát már nem említi. Az 1.3 és 1.4 csoport szövegeiben azonban X. Gergelytől kezdve semmiféle stílus- vagy szerkesztési változás nem mutatkozik. Már Karácsonyi gondolt (i. m.) Martinusra mint forrásra, Mályusz Elemér a Karácsonyi által publikált rövid szövegpróbák alapján ezt bizonyosnak tartotta (i. m. 76. l., 214. lábjegyzet). Mályusz abból, hogy ezek a magyar vonatkozású eseményekre vonatkozó szövegrészek, a Gombos Albin által publikált Martinusrészletekkel szemben²⁷ olyan részeket is tartalmaznak, amelyek a magyar viszonyokkal kapcsolatos pontosabb, ill. részletesebb értesüléseket tartalmaznak, arra következtetett, hogy a második krónikarész egy magyar ember, esetleg Drági Tamás, *Vat* első tulajdonosa, készítette Martinus alapján. Csak hogy az MGH kiadásából kiderül, hogy ezeket a szövegrészeket Martinus is más forrásból (pl. a *Chronica Gilberti*-ből) vette át. Ezeknek, valamint a Martinus-alapszöveg kontinuitásának vizsgálata is szükséges lenne a forráskérdés végleges eldöntéséhez. Krónika-együttesünk megfelelő részei ugyanis nemcsak jelentősen rövidítették Martinus szövegét, hanem az átvett részeket is átalakították, felcserél-

²⁷ A. F. GOMBOS: *Catalogus fontium historiae Hungaricae. II.* Budapestini 1937. 1574—1575.

gették, ami már nem felel meg az egyszerű kivonatolás technikájának. Kézirataink második krónikarészének kezdete (*W*-ben a második Néró-szöveg, ill. *Vat*-ban az egyetlen Néró-szöveg) egészen elűt Martinus megfelelő helyétől. Mai ismereteim alapján csak annyit mernék állítani, hogy az 1.3 és 1.4 kéziratcsoport második krónikarésze felhasználta Martinus világtörténetének, ill. egyik folytatásának valamelyik redakcióját, vagy pedig Martinus forrásaihoz ment vissza. A helyzetképhez még az is hozzátartozik, hogy a két kéziratcsoport egyik-másik tagja Johannes bázis-szövegét és a második rész szövegét is meg rövidítette (így *Bu 1*), vagy kibővítette (*Be*).

Az 1.2 csoport kézíratait eredetiben nem láttam és teljes mikrofilmek sem, csak leírások és néhány xerokópia-próba álltak rendelkezésemre. A Sotheby-cég árverési katalógusa és a Pierpont Morgan Library által készített kéziratelemzés szerint²⁸ *N 2* második, minden illusztráció nélküli krónikarésze Gobelinus Persona *Cosmodromium* c. világkrónikájából való²⁹ (vö. a kódex leírását). Csakhogy *N 2* Néró-szövege nem egyezik meg — elemeiben sem — Gobelinus Persona megfelelő textusával, de ugyanígy nem azonos az 1.3-as redakciók, vagy Martinus szövegével sem. Rendelkezésemre állt a II. Leó pápát bemutató szakasz is. *N 2* ezen szövege viszont sokkal inkább rokon Martinus Leó pápa részével, mint a *Cosmodromium* vagy az 1.3-as csoport textusaival. Teljesen megfelel viszont az (illusztrált) *M* megfelelő Leó-szakaszával. E két kézirat második krónikaszövege (*N 2* és *M*) eltér tehát az 1.3 csoport kontinuációjától. A *Cosmodromium*-ra vonatkozó megjegyzés talán csak annyit akar mondani, hogy Gobelinus Persona műve 1417-ig tart, és nem jelent forráshivatkozást.

Figyelemre méltó, hogy az 1.3 és 1.4 által megőrzött harmadik krónikarész, a magyar krónika, e két csoport kézírataiban kivétel nélkül megtalálható. Ez alátámasztja Mályusz Elemér véleményét, hogy a magyar krónika, és az azt megelőző pápa-császár-krónika egy szerzőtől, ill. egy komplikátortól származik. Nem mond ellent ennek, hogy e csoportok egyik-másik kéziratában a két rész között üres lapokat, vagy akár a következő pápák és császárok számára előre-rajzolt, de kitöltetlen medailonokat találunk. Mindez a műfaj „nyílt” szöveg-karakteréből is összefügghet. A magyar krónika forrásait Mályusz mutatta ki (i. m. 76—77. l.): Nagy Lajos uralkodásáig a Képes Krónikában fennmaradt redakciót kivonatolta a szerző. A következő részekben, amelyekhez írásos forrás a Thuróczi-krónika előtt még nem állt a kompilátor rendelkezésére, néhány tévesztést állapított meg Mályusz. Hogy ezeket a vázlatos megjegyzéseket felhasználta-e esetleg Thuróczi, azzal senki sem foglalkozott, bár a szerzőként szóba jöhető Drágyi Tamásról tudjuk, hogy a Thuróczi-krónika létrejöttében szerepe volt.

4. Szerzői szándék és a kéziratok használata

E kérdés megközelítéséhez négy olyan kézirat adott szempontokat, amelyeket eredetiben is megvizsgálhattam. E négy darabbal bizonyára nem merült ki az ilyen vizsgálódásokhoz felhasználható kódexek és rotulusok száma. A négy kézirat azonban az erre használható indiciumok különböző típusait, modelljeit mutatja be.

²⁸ Vö. 10. lábjegyzet.

²⁹ Kiadta Henricus MEIBOMIUS: *Rerum germanicarum tomus III* . . . Helmaestadii, typis et sumptibus Wolfgangi Hammii, 1688. Tom. I. 61—364.

4.1 A már bemutatott *Ve* előkelő helyet foglal el a szöveg-hagyományozásban. Magas kora, formája (rotulus) és kiállítása (tollrajz, festék, laparany) arra enged következtetni, hogy talán a Bertram patriárka számára készült példánnyal van itt dolgunk. Mindenesetre olyan szöveg-hordozó-együttest képvisel, amelyből a legalkalmasabban kiolvashatjuk a műfajhoz és a megjelenési formához tapadó szerzői intenciókat. Az ajánlás, ill. a prologus a következőket állapítja meg:

... cum enim id quod digne petitur iuste denegari non possit, et maxime id quod ad fidei illustrationem pertinet et intellectus. Hinc est quod vestris affectibus in omnibus parere cupiens et a magistro ystoriarum [= Petrus Comestor] fundamentum et modum accipiens. Et dicta sua obscure posita declarans et maiorem partem historiarum veteris testamenti ab eo dimissam per capitula et tempora addens et plurimum doctorum dicta in unum recolligens, presens compendium ad laudem dei et consolationem vestram et omnium in eo legencium utilitatem compilare temptavi... ut fastidientibus prolixitatem per brevitatem narrationis ystoriarum possit presens opus placere. Et studiosi facile possint pre oculis habita subito ad memoriam reducere in quo quidem non facilem laborem ymo negocium plenum vigiliarum et sollicitudinum ad omnium in eo studencium utilitatem assumpti, cum brevitate ystoriarum secundum formam datam in textu ita ordinare studui ut nichil de veritate et substantia ystorie detruncarem, sed ab Adam inchoans per patriarchas, iudices, reges, sacerdotes et prophetas eis contemporaneos eorum genealogias et acta narrando usque ad Christum et eius apostolos finem mei operis perduxi...³⁰

Hogy az itt kitűzött, közismert toposzokkal kifejezett egyéni-kedveskedő (*consolacio*) és általános-közhasznú (*utilitas*) célt elérje, Johannes olyan forráshoz, Petrus Comestor *Historia Scholastica*-jához nyúlt, amely az oktatás és önképzés kedvelt kézikönyvét képviselte, ezt akarta áttekinthetőbb és könnyebben kezelhető formába önteni. A tekeresforma, amely egyrészt a *genealogia Christi* vertikális folyamatosságát, másrészt a szöveg és illusztráció közötti „keresztkötések” biztosította, nagyon alkalmas volt a gyors tájékozódásra és a memorizálásra. Végül a — minden bizonnyal — még Johannes által a Biblián alapuló „krónikához” hozzáfűzött pápa-császár-lista olyan kitekintésekhez nyújtott lehetőséget, amelyek már nem csak a teológus-olvasók érdeklődésére tarthattak igényt. Martinus Polonus is úgy nyilatkozott szinoptikus pápa-császár-krónikával befejezett műve prologusában, hogy *scire tempora summorum pontificum et imperatorum theologis et iuris peritis expedit* (kiemelés tőlem).

3.2 A stuttgarteri kódex (*S*) ugyancsak az 1.1-es kéziratcsoportba tartozik, de olyan jellegű információkat nyújt, amelyekből az olvasói elvárásokra, ill. közel egykorú műfaji minősítésre következtethetünk. Itt ugyanis Johannes de Utino szövege (a pápa- és császár-lista nélkül) egy tervszerűen összeállított kolligátum egyik tagjaként maradt ránk. A teljes kódexen ugyan több másoló dolgozott, de a kötés tanúsága szerint a kolligátum tagjait már a XV. században egyesíthették. A vízjelek alapján a kolligátum tagjai 1456–1460 körül keletkeztek.³¹

A kolligátum élén (2^r–25^v) Honorius Augustodunensis világ- és történelem-leírása, az *Imago mundi* áll (XII. sz. első felében keletkezett). Johannes krónikájának (40^r–73^v) közvetlen környezetében olyan szövegek állnak, amelyek a

³⁰ *Ve* helyenként sérült szövegét *W* alapján egészítettem ki.

³¹ A szíves közlésért, valamint Franz Pfeiffer részletes kéziratleírásának megküldéséért Dr. Wolfgang Irtenkaufnak, a Württembergische Landesbibliothek (Stuttgart) kézirat-tára vezetőjének mondok köszönetet.

bibliai stúdiumokhoz nyújtanak segítséget: Petrus Pictaviensis *Summa historica Bibliae* c. műve (28^r—39^v, vö. Stegmüller Nr. 6778), egy anonyim *Ordo librorum Bibliae* (74^r—75^v, Stegmüller Nr. 8847 *De materia Bibliae* címmel), és egy *Index Bibliae seu Biblia pauperum* feliratú összeállítás (76^r—111^v), amelyet Stegmüller repertoriuma nem tüntet fel. Jellemző e művek rokonságára, hogy Petrus Pictaviensis Summája előszavában ugyanarra a szerzői intencióra hivatkozik mint Johannes de Utino: *Considerans historie sacre prolixitatem nec non difficultatem scolarium circa studium . . .* Petrus is *aetasokra* osztotta be művét, a kéziratban feltűnnek a medailonokba foglalt „portrék”. Ez a mű is haránt formában került lejegyzésre (tekercsről készült másolat?). — Ezután olyan művek következnek, amelyek a bibliai történetet tovább folytatják: egy hasábkokra osztott *Series pontificum et imperatorum* (112^r—119^v), Martinus Polonus világkrónikájának 1438-ig tartó kontinuuációja (120^r—242^v), a *Flores temporum*-nak egy 1309-ig tartó változata (243^r—284^v, a kézirat Hermannus Aeditusnak, azaz Gygasnak tulajdonítja). Ez a mű is a pápa-császár-krónikák családjába tartozik, Martinus Polonus alapján készült, a XIV—XV. században különösen a minorita studens-házak kedvelt tankönyve volt. 1473-ban Heinrich Steinhöwel kivonatolva németre is lefordította. Ezt a sort még két rövid, Stegmüllertől nem repertorizált bibliai kompendium zárja (291^r—294^v: *Adam et Eva manserunt in paradiso per septem horas . . .*, 296^r—302^v: *Adam Eva primi parentes . . .*) — Utána (303^r—324^v) és az utóbbi kettő között (294^r—294^v) a keresztényüldözésekről, egyházszakadásokról és eretnekségekről készült rövid feljegyzések vagy néhány lapos traktátusok állnak: olyan eseményekről, amelyek az üdvtörténet folyamatát akadályozták, ill. veszélyeztették. A műveknek egy negyedik csoportja nemcsak a „jelen” felé folytatja bibliai történetet, hanem „modern” történeti szempontok alapján készült: népcsoportok és nemzetek történetével foglalkozik (325^r—376^v). Tárgyalásra kerül Bajorország (kétszer), Franciaország, Svédország, Csehország, vagyis az illető területeken lakó népek története. Közben pápai oklevelek, bullák másolatait találjuk, amelyek helytörténeti vonatkozású adatokat közölnek (utolsóként: *Concessio papae Sixti pro duce Alberto Monacensi ad manducandum lactinia et ova in certis jejuniarum diebus anno 1480*). Szerepel még ebben a részben egy *Historia presbyteri Johannis* is (345^v—353^v), amely már eszkatologikus kicsengést ad az egész kötetnek.

A *genus historicumot* a teremtéstörténettől a „jelen kor”-ig folytató kolligátum összetétele azért tanulságos, mert ugyanazt a folyamatot illusztrálja a különböző mű-csoportok összeállításában, amelynek megfelelően Johannes de Utino biblikus-üdvtörténeti alapszövege egyre tovább bővült.³²

3.3 A vatikáni kézirat (*Vat*) számunkra most azért jelentős, mert Drági Tamás személyével a krónika-csoport első laikus tulajdonos-olvasóját (talán bizonyos részek szerzőjét), egy *iurisperitust* (vö. Martinus Polonus idézett mondatával) dokumentálhatjuk. Dráginak a Thuróczy-krónika keletkezésével kapcsolatos szerepét és jogi-közigazgatási pályáját Mályusz Elemér és Bónis György részletesen bemutatta,³³ ezeket ismélteni felesleges lenne. Mátyás megbízásából végzett római követségére (1489-ben) azért kell kitérnünk, mert Karácsonyi (i. m. 226. l.) feltételezte, hogy Drági szentszéki útja alkalmából

³² *Pr 1* is hasonló műfaji környezetben tartalmazza Johannes krónikáját; míg a harmadik kolligátum, *Pa 2* csak biblikus, üdvtörténeti vonatkozású művek között helyezte el.

³³ MÁLYUSZ E. i. m. — BÓNIS Gy.: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971, 256—258.

vitte magával a kódexet és ajándékozta valamelyik római egyházi méltóságnak. Attól függetlenül, hogy a reneszánsz Rómában aligha lehetett egy ilyen kézirat ajándékozásától eredményt várni, ellene mond e feltételezésnek már a kódex mai szignatúra-csoportja (Ottonoboniani) is. Ebbe a csoportba ugyanis elsősorban Krisztina svéd királynő, Gusztáv Adolf lánya gyűjteményéből kerültek kódexek. A kéziratot meg is találjuk a királynő könyvtárának 1650-ben készült, nyomtatásban megjelent jegyzékében.³⁴ Drági kódexe tulajdonosának halála után bizonyára a királyi kancellárián maradt és útja hasonló lehetett, min azoké a korvináké, amelyek Krisztina birtokába jutottak.³⁵ A török elől feltehetőleg Csehország területére menekített kötetek ott kerülhettek a harmincéves háború alatt a svédek birtokába. Krisztina 1668-ban telepedett le végleg Rómában. A kódex tehát csaknem kétszáz évvel Drági itáliai útja után került az Örökvárosba.

3.4 A berlini kézirat (*Be*) rendkívül nagyszámú, terjedelmes és sokrétű olvasói bejegyzést tartalmaz. E reflexiók, kiegészítések hol német, hol latin nyelven, talán két kéz írásával kerültek a kódexbe. A szövegek gyakran kommentárjellegűk: a 6^r-n Noé története mellé készült három német és két latin kommentár. Az egyik az ismert társadalom-megozslásról szól: a Noé-fiaktól erednek a szabadok, a katonák és a szolgák. Más bejegyzések a szöveget folytatják, kiegészítik. Gyakran közvetítenek mondai anyagot (45^v-n és 46^v-n Berni Detréről), másutt írókra vonatkoznak (47^v-n Donatusra, 50^v-n Augustinusra), sokszor szólnak eretnekségek jelentkezéséről (pl. 51^v, 70^v), vagy olyan eseményekről, amelyek a német nyelvterület keleti, elsősorban délkeleti részein történtek (Bajorország, Ausztria, azaz Bécs, Stájerország, Prága): a magyarok X. századi kalandozásai (61^v), Oroszlánszívű Richárd fogságba ejtése (65^v), Gertrúd magyar királynő meggyilkolása (66^v). A XV. század során egyre gyakoribbak a prágai vonatkozások: Zsigmond császár megajándékozta a prágai kanonokokat (69^v), ellenségeskedés a német és a cseh magiszterek között a prágai egyetemen (69^r), Jan Rokycana Prágába érkezése (70^v). A bajor-osztrák terület felé forduló érdeklődést tanúsítja a kötet végén a Habsburgok és a bajor hercegek családfája is (77^v, ill. 78^v).

Mindezek a bejegyzések nemcsak a krónikaredakció geográfiai hatásirányát jelzik, hanem utalnak arra a „nyílt” szövegkarakterre is, amit N. H. Ott a német nyelvű világkrónikák egyik jellemzőjének tartott.³⁶ Tarnai Andor is hasonló értelemben használta ezt a terminust a magyar művek esetében: a népnyelvi szöveg könnyebben felveszi a szóbeliség által hordozott tartalmi elemeket.³⁷ Ennek a folyamatnak a viszályát figyelhetjük meg az Országos Széchényi Könyvtár 519. sz. latin kódexében, amely a korai középfelnémet *Kaiserchronik* szövegét dolgozta át „tudós” latin prózába, miközben kihagyta belőle a mondai, legendai, helyi vonatkozású részeket.³⁸

³⁴ *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Holmiensis Isaaci Vossii conscriptus* 1650. Újra kiadta Christian CALLMER, Stockholm 1971. Faksimile-rész, 3. 1.

³⁵ Csaba CSAPODI—Klara CSAPODI-GÁRDONYI: *Bibliotheca Corviniana*. La bibliothéque de roi Matthias Corbin de Hongrie. Budapest 1982, 69. — Köszönöm Csapodi Csabának, hogy az adatra felhívta figyelmemet. (A magyar kiadásban nincs meg).

³⁶ OTT, i. m. 1981.

³⁷ TARNAI ANDOR: „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest 1984.

³⁸ A. VÍZKELETY: *Eine lateinische Übersetzung der „Kaiserchronik”*. In: Beiträge zur Überlieferung und Beschreibung deutscher Texte des Mittelalters. Hrsg. v. Ingo REIF-FENSTEIN. Göppingen 1953, 25—40. (Göppinger Arbeiten zur Germanistik 402).

Johannes de Utinónak tulajdonított krónikaszüvegek számbavétele és vizsgálata egyrészt azt bizonyította, hogy sokkal gazdagabb szöveghagyományozással kell számolnunk, mint azt eddig hittük, másrészt felismerhetővé váltak azok az átalakítási, folytatási folyamatok is, amelyeknek következményei az újabb népszerűségi hullámok voltak.

Johannesnek a *Historia Scholastica* alapján, rendkívül szemléletesen, első sorban biblikus-tanulmányokra összeállított bázisszüvege önmagában is népszerű volt (1.1-es kéziratcsoport). A rövid, adatszerű pápa-császár jegyzékkel már maga a szerző mutatott rá a folytatás lehetőségére, amellyel a XV. század folyamán — úgy látszik — kétszer is próbálkoztak (1.2 és 1.3). Mindkét folytatás felhasználta Martinus Polonus világkrónikáját, vagy annak forrásait, de más szüvegeket is (vö. a különböző Neró-szüvegeket). Az így kiegészített krónika már szélesebb olvasói, használói közegehez, nemcsak klerikusokhoz szólt. A magyar uralkodók krónikája feltehetőleg a második bővítéssel egyszerre keletkezett és utal az érdeklődés földrajzilag behatárolható irányára, vagy esetleg speciálisan magyar használati szituációt tételez fel. Az 1.1-es csoport egyik tekerce (*Pa 1*) is már Trauban (Trogir) készült, *Vat* tulajdonosa pedig a Magyarországi déli részein otthonos és ottani missziókat is teljesítő laikus jogász-diplomata Drági Tamás volt. Végül a német átdolgozás potenciálisan tovább szélesítette az olvasók körét és a „nyílt” szüvegkarakteréből fakadó kiegészítések, megjegyzések utalnak a krónika iránt megnyilvánuló közép-kelet európai érdeklődésre.

A kódexkatalógusok jegyzéke

(Olyan köteteknél, amelyek folyamatos szignatúra-rendben írják le a kéziratokat, lap-számot nem adok meg.)

- Be* Degering, Hermann: Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek. Bd. I. Die Handschriften in Folioformat. Leipzig 1925. Utánnomás Graz 1970.
- Bu 2* Vizkelety András: Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. I. Budapest—Wiesbaden 1968.
- L* Catalogue of Additions to the Manuscripts in the British Museum in the Years 1848—1853. London 1868. p. 350—351.
- M* Halm, Carolus: Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis. Tomi I. pars II. Monachii 1893.
- Pa 1* Omont, Henri August: Nouvelles acquisitions du département des manuscrits pendant les années 1898—1899. Paris 1900. p. 23.
- Pa 2* Bibliothèque Nationale. Catalogue général des manuscrits latins. Tom. V. Paris 1966.
- Pr 1* Truhlář, Josephus: Catalogus codicum manu scriptorum latinorum qui in C. R. Bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur. Tom. I. Pragae 1905. p. 14—15.
- Pr 2* Úa. Tom. II. Pragae 1906. p. 376.
- Sch* Vielhaber, Godefriedus—Indra, Gerlacus: Catalogus codicum Plagensium (Cpl.) manuscriptorum. Lincii 1918.
- Ve* Valentinelli, Josephus: Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum codices manuscripti latini. Tom. I. Venetiis 1868. p. 271—272.
- W* Heinemann, Otto v.: Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. Die Helmstedter Handschriften. Bd. I. Wolfenbüttel 1884. S. 34.

ANDRÁS VIZKELETY

Zur Überlieferung der Weltchronik des Johannes de Utino

Die Weltchronik des Utinensen bildete den Gegenstand ungarischer geschichtswissenschaftlicher (3 Handschriften mit Ungarn-Nachtrag), germanistischer (2 deutsche Hss.) und theologischer Forschungen (Stegmüller repertorisierte 14 Hss. als Bibelkommentare). Von den Ergebnissen der einzelnen Disziplinen nahmen jedoch die anderen kaum Kenntnis. Im vorliegenden Forschungsbericht werden nun 18 verifizierten Handschriften beschrieben, die sich in vier Gruppen ordnen lassen. Alle Fassungen beginnen die Betrachtung des Weltgeschehens mit der Schöpfungsgeschichte. Sie weisen oft die Widmung eines *Johannes de Utino ordinis fratrum minorum* an den Patriarchen von Aquileia, Bertrand auf. Das Datum der Widmung bzw. des Prologs (der Text hat auch einen programmatischen Prolog-Character) schwankt in den Handschriften zwischen 1344 und 1349. Die große franziskanische Bio-Bibliographie von Wadding-Sbaralea (1921) verzeichnete den Autor jedoch nicht unter dem Namen des Wirkungsortes (de Utino), sondern unter dem des Geburtsortes (a Mortiliano). Dadurch blieben die Lebensumstände und Tätigkeit des Johannes für die ersten beiden Forschungsrichtungen unbekannt. Johannes starb 1363 in Friaul.

Die Überlieferungsgruppen lassen auch die Popularitätsschübe erkennen, die den Werk beschieden waren. Die erste Gruppe der Textzeugen schließt den eigentlichen Chronikteil mit der Aussendung der Apostel ab, bringt aber zumeist noch zwei, wahrscheinlich noch von Johannes selbst zusammengestellte Tafeln mit den Namen, Pontifikats- und Regierungsjahren der Päpste bzw. der Kaiser. Zu dieser Gruppe gehören Hss. des 14. und 15. Jahrhunderts, unter ihnen auch drei Rotuli, die die ersten Überlieferungszeugen sind und die Gliederung sowie Illustration des Textes entschieden beeinflußt haben. Johannes konzipierte sein Werk als Handbuch beim Theologiestudium, seine Hauptquelle war die »*Historia scholastica*« des Petrus Comestor. Durch die Hinzufügung der Papst-Kaiser-Liste hat der Autor selbst eine Fortsetzung des Weltgeschehens initiiert, welche um die Mitte des 15. Jh. anscheinend zweimal unternommen wurde (Gruppe 2 und 3). Beide Bearbeitungen haben die Weltchronik des Martinus Polonus (M. von Troppau), aber wahrscheinlich auch andere Quellen benutzt. Die so erweiterte Chronik sprach schon einen breiteren, nicht nur dem Klerus zugehörigen Leserkreis an. Der Ungarn-Nachtrag entstand vielleicht zusammen mit der zweiten Erweiterung und deutet die geographische Interessenrichtung der Handschriften an. Der Erstbesitzer einer dieser Kodizes (*Vat.*) war der juristisch gebildete Ungar Thomas Drágyi. Die deutsche Bearbeitung der zweiten Erweiterung (Gruppe 4) präzisiert durch ihre, dem offenen volkssprachigen Textcharakter entsprechenden Nachträge die Wirkungsrichtung der deutschen Redaktion.